

УДК 347.633

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.38>

УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ)-ОДНОСТАТЕВИМИ ПАРАМИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Радченко Л.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
цивільного права*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3783-9489>

e-mail: gli@online.ua

Радченко Л.І. Усиновлення (удочеріння)-одностатевими парами: світові тенденції, проблеми та перспективи.

Стаття присвячена розгляду проблем та особливостей регулювання відносин усиновлення (удочеріння) (надалі – усиновлення) одностатевими парами у законодавстві та у правозастосовній практиці іноземних державах, характеристиці умов та обмежень по усиновленню дітей такими партнерствами, дослідженню нормативних засад усиновлення в Україні, практики та перспектив застосування цього інституту, формулюванню висновків і пропозицій по удосконаленню національної системи правового регулювання відносин по усиновленню, захисту прав та інтересів дітей.

У статті відзначається, що в Україні, як і у багатьох державах світу, інститут усиновлення дітей одностатевими парами відсутній як такий в силу положень публічного порядку, що передбачають можливість укладання виключно традиційного класичного шлюбу між чоловіком та жінкою.

Водночас, у національних законодавствах тих держав, в яких визнаються та прирівнюються у правовому статусі одностатеві шлюби / партнерства до зареєстрованих традиційних шлюбів, поступово надаються можливості для усиновлення та подальшого виховання дітей одностатевими парами. В таких державах, шлюби (партнерства) одностатевих пар забезпечують догляд та виховання дітей як у результаті їх народження внаслідок сурогатного материнства, так і у результаті усиновлення. Проаналізовані дослідження засвідчують, що діти, які виховуються одностатевими парами, як правило, є менш успішними, мають окремі проблеми з адаптацією та соціальними комунікаціями, проте вони отримують більше догляду та піклування, ніж це б їм надавалося у дитячих будинках чи інтернатах.

У законодавстві України не визнаються одностатеві шлюби / партнерства, відповідно такі сім'ї позбавлені права на усиновлення (удочеріння) дітей за національним законодавством. Водночас, враховуючи світові тенденції як сприйняття одностатевих шлюбів, так і наділення їх можливістю усиновлення дітей, а також розробку в Україні проекту Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 відзначаємо можливість у перспективі зміни законодавчого підходу у регулюванні зазначених відносин.

Ключові слова: усиновлення, одностатевий шлюб, сімейний союз, права та інтереси дитини, сімейні відносини.

Радченко Л.І. Adoption by same-sex couples: global trends, problems and prospects.

The article is devoted to the consideration of the problems and peculiarities of the regulation of adoption (adoption) relations by same-sex couples in the legislation and law enforcement practice of foreign countries, the characteristics of the conditions and restrictions on the adoption of children by such partnerships, the study of the normative principles of adoption in Ukraine, the practice and prospects for the application of this institution, the formulation conclusions and proposals for improving the national system of legal regulation of adoption relations, protection of children's rights and interests.

The article notes that in Ukraine, as in many countries of the world, the institution of adoption of children by same-sex couples does not exist as such due to the provisions of public order, which provide for the possibility of concluding exclusively a traditional classical marriage between a man and a woman.

At the same time, in the national legislation of those states in which same-sex marriages / partnerships are recognized and equated in legal status with registered marriages, opportunities are gradually provided for the adoption and further education of children by same-sex couples. In such countries, registered partnerships provide for the care and education of children both as a result of their birth as a result of surrogate motherhood and as a result of adoption. Analyzed sociological and psychological studies prove that children raised in same-sex couples are generally less successful, have some problems with adaptation and social communication, but they receive more care and attention than they would receive in orphanages or other institutions. organizations of this type.

The legislation of Ukraine does not recognize consanguineous marriages and partnerships, accordingly, such families are deprived of the right to adopt children under national legislation. At the same time, taking into account the global trends in both the perception of same-sex marriages/partnerships and the granting of them the opportunity to adopt children, as well as the development in Ukraine of the draft Law on the Institute of Registered Partnerships No. 9103, we note the possibility of changes in the legislative approach in the regulation of these relationships.

Key words: adoption, same-sex marriage, marital union, rights and interests of the child, family relations.

Постановка проблеми. Сьогодні напевно маємо визнати - настав той час, коли певні стереотипи втрачають свою монолітність, а окремі цінності змінюються як барви калейдоскопу. Чи не найбільше стереотипів, що притаманні суспільству та окремому індивідууму у суспільстві є усталене ставлення до сім'ї та шлюбу.

Сім'я та шлюб впродовж існування цивілізованого суспільства розглядалися з позиції продовження роду, ставлячи в основу цього народження та захист дітей. Ще донедавна одним із базових стереотипів у світі було розуміння шлюбів, що укладались виключно особами різної статі, на захист яких були розроблені багаточисельні міжнародно-правові акти, предметом яких стали, зокрема, питання захисту дітей, шлюбного віку, правового режиму майна подружжя, влаштування дітей, усиновлення тощо.

Нині ж, як відомо, одруженою може бути особа, яка набуває такий статус внаслідок укладення шлюбу як з особою протилежної статі, зокрема в Україні, (у класичному розумінні – традиційний шлюб), так і з особою однієї статі, залежно від підходів держави, де такий шлюб укладається і якими правовими наслідками він наділяється.

У разі коли шлюб між особами однієї статі законодавством певної держави надається ідентичний правовий режим як і традиційному шлюб, одним із його правових наслідків, закріплених правом відповідної держави, що дозволяє такий шлюб, є право усиновлення дітей. Звісно, у кожному окремому випадку є необхідність детального розгляду регламентації таких правових наслідків у праві держави, на підставі якого було укладено шлюб. Водночас у зв'язку із цим, стереотипність усиновлення дітей виключно різностатевими парами сьогодні у світі перебуває у суттєвій динаміці, що потребує окремого розгляду та наукового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання відносин усиновлення (удочеріння) одностатевими парами у законодавстві та у практиці іноземних держав, характеристиці умов та обмежень по усиновленню дітей такими партнерствами, розгляд нормативних засад усиновлення в Україні, практики та перспектив застосування цього інституту, формулювання висновків і пропозицій по удосконаленню національної системи правового регулювання відносин у сфері захисту прав дітей.

Проблематика усиновлення, як на національному рівні, так і через призму міжнародного приватного права була предметом наукового дослідження українських науковців, зокрема, А.С. Довгерта, О.В. Дзери, В.Я. Калакури, В.І. Кисіля, В.І. Труби тощо, а також представників правової доктрини іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і у багатьох державах світу, інститут усиновлення дітей одностатевими парами відсутній як такий в силу публічного порядку, що передбачає можливість укладання виключно традиційного класичного шлюбу, а отже і усиновлення дітей лише такими парами. Водночас, враховуючи світові тенденції як сприйняття одностатевих шлюбів/парт-

нерств, так і наділення їх можливістю усиновлення дітей, а також розробку в Україні проекту Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023 [1], відзначаємо можливість у перспективі змін законодавчого підходу у регулюванні зазначених відносин.

Передусім слід підкреслити, що усиновлення дітей завжди було та залишається, передусім, не правовою проблематикою, а, насамперед, морально-психологічною. Право будь-якої держави належним чином оформлює цей інститут, контролюючи та забезпечуючи, у першу чергу, права та інтереси дітей.

Відтак, серед моральних аспектів усиновлення дітей одностатевими парами доцільно визначити буде комплекс питань, до яких належать наступні: зацікавленість дитини саме в такій сім'ї; забезпечення інтересів дитини у збалансованому вихованні як з позиції жінки, так і з позиції чоловіка; вплив поведінки батьків на формування майбутнього вибору дитиною у дорослому житті її подружжя.

Відсутність одностайних відповідей на ці питання стала підставою для негативного нормативного підходу щодо усиновлення дітей одностатевими парами, а відтак і формування відповідної судової практики, у т.ч. практики ЄСПЛ.

У цьому контексті важливим є звернення до досліджень поведінки дитини та наслідків її виховання у звичайних (традиційних) шлюбах та одностатевих шлюби / партнерствах, проведені вченими-психологами, соціологами та представниками інших наук.

Так, дослідження на користь виховання дітей у традиційних сім'ях, де велику роль відіграє жінка-мати, зводяться до наступних стислих доведених висновків, які відображені у різних джерелах, у тому числі у сфері психіатрії [2]: 1. Немовлята і діти раннього віку віддають перевагу матерям, а не батькам, коли шукають розради або полегшення від голоду, страху, хвороби чи інших страждань. 2. Матері, як правило, краще заспокоюють. 3. Матері краще реагують на характерні крики немовлят: вони краще, ніж батьки, здатні відрізнити, наприклад, крик голоду від крику болю. 4. Матері краще, ніж батьки, розпізнають емоції своїх дітей, дивлячись на їхні обличчя, пози і жести. 5. Діти, які були позбавлені материнської турботи протягом тривалих періодів свого раннього життя, демонстрували ворожі або антисоціальні тенденції, коли вони ставали дорослими особами [3].

Окрім того, клінічні дослідження свідчать про те, що роль матері дуже важлива для утвердження здатності дитини довіряти і відчувати себе у безпеці у соціальних стосунках.

Роль батька у традиційних сім'ях полягає у наступному: 1. Батьки досягають успіху, коли йдеться про забезпечення дисципліни, гри та заохочення дітей до подолання життєвих викликів. 2. Батьки є важливими рольовими моделями для хлопчиків. 3. Присутність батька вдома захищає дитину від страху і зміцнює її здатність відчувати себе в безпеці.

Різні умови виховання дітей у різних сім'ях стали поштовхом для глибоких досліджень щодо психологічних, академічних і соціальних проблем у молоді, яка виховується в таких сім'ях. Такі дослідження мають велике значення для розуміння як негативних, так і позитивних аспектів усиновлення та виховання дітей різними парами.

Зокрема, впродовж останнього часу були проведені глибокі дослідження у сфері виховання та дорослішання дітей у різноманітних сім'ях, на підставі яких зроблені наступні ґрунтовні висновки.

Канадське дослідження (2013 р.) [4], яке проаналізувало дані дуже великої вибірки населення, показало, що діти, виховані в одностатевих шлюбах мають лише близько 65% шансів закінчити середню школу порівняно з дітьми одружених пар протилежної статі. У цьому дослідженні виділяються три ключові висновки: діти одружених різностатевих батьків мають високий відсоток закінчення школи порівняно з іншими; діти з лесбійських сімей мають дуже низький відсоток закінчення школи порівняно з іншими; діти в інших чотирьох типах сімейних стосунків (цивільний шлюб, гомосексуальна пара, одинока мати, одинокий батько) схожі між собою.

Дослідження, проведене в Австралії (1996 р.) [5] серед 174 дітей молодшого шкільного віку, ставило за мету порівняти соціальний та освітній розвиток 58 дітей, які живуть у подружніх сім'ях, 58 дітей, які живуть зі батьками – різностатевими співмешканцями, і 58 дітей, які живуть в сім'ях - одностатевих союзах. Автори виявили, що одружені пари пропонують найкраще середовище для соціального та освітнього розвитку дитини, за ними йдуть різностатеві пари, які живуть разом, і на останньому місці - одностатеві пари.

Результатами ще одного дослідження (2012 р.) [6], було виявлено, що діти в одностатевих сім'ях мають нижчі результати, ніж їхні однолітки, які живуть в одружених сім'ях з двома біологічними батьками. Було зроблено висновок, що ці відмінності можна пояснити вищим рівнем сімейної не-

стабільності у співжитті або «одружених» одностатевих сімей, порівняно з непорушними біологічними сім'ями з одруженими батьками. У 2012 році [7] було проведено повторне дослідження щодо зв'язку між результатами навчання дітей та одностатевою структурою сім'ї. Дослідники виявили, що порівняно з традиційними одруженими парами, діти, які виховуються одностатевими парами, мають на 35% менше шансів досягти нормального прогресу в навчанні у школі. Ця різниця є статистично значущою на рівні 1%.

Техаським університетом в Остіні було проведено дослідження (2012) [8], результати якого показали, що дорослі діти 18–39 років, чий батьки мали одностатеві стосунки до того, як їм виповнилося 18 років, частіше страждають від широкого спектру емоційних і соціальних проблем.

Останніми роками одностатеві пари нерідко набувають статусу батьківства за допомогою штучного запліднення або екстракорпорального запліднення. Дослідження, опубліковане в 2010 році [9], продемонструвало деякі негативні наслідки для людей, зачатих донорами. Так, у середньому молоді люди, зачаті за допомогою штучного запліднення, були більш розгублені, відчували себе більш ізольованими від своїх родин, переживали більше душевного болю і мали гірші показники таких сферах, як депресія, правопорушення і зловживання психоактивними речовинами, ніж відповідна група дітей, які були зачаті природним шляхом.

У дослідників виникає питання щодо того як узгоджуються зазначені висновки із широко поширеними дослідженнями, які не виявили жодного шкідливого впливу на дітей, які мають або жили з батьками-одностатевими парами. Наприклад, у 2005 році Американська психологічна асоціація (АРА) випустила офіційну довідку про виховання дітей одностатевими парами, в якій міститься таке твердження: жодне дослідження не виявило, що діти батьків - одностатевих пар перебувають у несприятливому становищі порівняно з дітьми різностатевих батьків (с. 15). Однак у 2012 році Л. Маркс [10], досліджуючи короткий огляд АРА, заявив, що це твердження, зроблене АРА, не було емпірично обґрунтованим. Двадцять шість з 59 досліджень АРА, присвячених одностатевому вихованню дітей, не мали різностатевих груп порівняння. У жодному з 59 опублікованих досліджень не було обґрунтовано остаточних тверджень.

Об'єктивний аналіз соціологічних досліджень функціонування сім'ї чітко показує, що діти найкраще розвиваються, коли їх виховують і мати, і батько, і повністю підтверджує це твердження колишнього кардинала Йозефа Ратцінгера, який зазначив, що відсутність взаємодоповнюваності одностатевих союзів створює перешкоди для нормального розвитку дітей, які потрапляють під опіку таких осіб. Вони будуть позбавлені досвіду батьківства і материнства. Дозвіл на усиновлення дітей особами, які живуть у таких союзах, фактично означатиме насильство над цими дітьми [11].

Однак, світова практика показує протилежні випадки, коли усиновлення дітей одностатевими парами стало не виключенням, а суспільною нормою. Причому нормою, що базується на позитивному праві окремих держав. У цьому аспекті, на нашу думку, ключовим буде риторичне питання щодо того, - а що ж краще для самої дитини, де буде ліпше зростати дитині – в нетрадиційній сім'ї з одностатевими батьками чи у дитячому будинку або інтернаті.

Варто відзначити також випадки потенційного усиновлення дітей нетрадиційними всесвітньо відомими парами, що хоч і не завершилось результативно, але стало поштовхом для подальшого аналізу проблематики усиновлення і прийняття нових рішень у судовій та нормотворчій практиці багатьма державами. Яскравим прикладом усиновлення дитини одностатевою парою – могло б стати усиновлення всесвітньо відомою парою – сером Елтоном Джоном та його подружжям Девідом Фернішем.

Саме цей приклад став руйнівним у порушенні усталеного ставлення багатьох осіб до правовідносин усиновлення/удочеріння, що було вироблене на основі порівняння їх із внутрішніми власними ідеалами та переконаннями. Сам Елтон Джон стверджує, що передумовою його батьківства стало бажання усиновити українську дитину – хлопчика Лева з Макіївського будинку дитини [12]. Відомо, що Лева співак та його партнер побачили у 2009 році, коли були в Україні, і тоді виявили бажання усиновити хлопчика. Але в силу не визнання в Україні одностатевих союзів, у такому усиновленні їм було відмовлено. Згодом сер Елтон підкреслював, що саме з українського хлопчика почався їх шлях до батьківства, до того щастя, яке вони із Девідом відчули, ставши батьками. За рік – 25 грудня 2010 року сер Елтон та його партнер стали батьками хлопчика на ім'я Захарій Джексон Левон Ферніш-Джон, якого парі народила сурогатна мама. У свідоцтві про народження дитини у графі «Батько» записано ім'я Елтона Джона, а у графі «Мати» – ім'я Девіда Ферніш. На той момент, як пояснив сер Елтон для одностатевих батьків ще не були розроблені спеціальні бланки, а

юристи пояснили, що в інших документах пара може писати «Батько 1» і «Батько 2» [12]. Через два роки 11 січня 2013 р. Елтон Джон та Девід Ферніш стали батьками вдруге завдяки сурогатній мамі, яка народила їм сина, якому дали ім'я Елайджі Джозеф Даниель Ферніш-Джон. Одружилися Елтон Джон і Девід Ферніш 21 грудня 2014 року, на підставі положень, прийнятому у 2004 р. у Великій Британії, закону про зареєстровані цивільні партнерства (англ. Civil Partnership Act 2004 [13]), який надає можливість двом особам однієї статі укласти зареєстроване цивільне партнерство. Закон було ухвалено 18 листопада 2004 року, та набув чинності 5 грудня 2005 року. Одностатеві пари, які вступили в партнерство, мають рівні права та обов'язки зі звичайними (традиційними) шлюбами, зокрема вони мають право й на усиновлення.

На думку автора, викладене свідчить про наступне. Якби українською дитиною, якою зацікавилась одностатєва пара, була дитина позбавлена батьківського піклування або піклування близьких родичів, ця дитина так і залишилась б на вихованні у спеціалізованому дитячому будинку. При цьому, маючи статус ВІЛ-інфікованої дитини, шансів на усиновлення в українську сім'ю у неї практично не було б. Проте існував шанс на усиновлення такої дитини з боку іноземних усиновлювачів, у тому числі нетрадиційною парою.

Отже, необхідно підкреслити, що результати наведених вище досліджень виявились у переважній частині не на користь виховання дітей одностатєвими парами. Водночас, якщо порівняти виховання дитини у спеціалізованому закладі або ж у сім'ї, у тому числі такій, що складається із одностатєвих партнерів, висновок буде очевидним – для дитини важлива родина, дім, власний простір, можливість проявити індивідуальність, щоденна увага та турбота і любов батьків, незалежно від їх статі. Однак, як було наголошено вище, публічний порядок кожної держави, у тому числі і України, встановлює чіткі умови та правила усиновлення дітей, зокрема й іноземцями [14; 15]. Ключовим в усиновленні українських дітей є вимоги до усиновлювачів – це подружня пара, яка складається із жінки та чоловіка. Адже в Україні виключно жінка та чоловік вправі укласти шлюб та виступати у якості претендентів на усиновлення дитини.

Аналогічне правило було сталим у праві розвинутих країн, однак останні тенденції до зміни підходів щодо розуміння шлюбу та розширення цієї категорії за рахунок шлюбopodobних союзів, призвело до логічних правових наслідків, серед яких право на усиновлення, а відтак і право на батьківство.

Цікавою є практика ЄСПЛ з цього приводу. Так, право на усиновлення дітей особами гомосексуальної орієнтації було вперше розглянуто Судом у справі Фретте проти Франції [16]. Заявником у справі був громадянин Франції Філіпп Фретте, якому було відмовлено паризькою соціальною службою у видачі дозволу на усиновлення дитини, в той час як з 1966 р. ЦК Франції дозволяв усиновлення дітей як парами одруженими, так і окремими індивідами без зазначення їх сексуальної орієнтації. Подана апеляція була відхилена на тій підставі, що обраний заявником спосіб життя не давав достатніх гарантій, що він може створити дитині відповідну атмосферу з точки зору виховання, освіти, психології та сім'ї. У квітні 1997 р. Європейська комісія з прав людини отримала скаргу Філіппа Фретте і передала її на розгляд Суду 1998 р. У своїй скарзі заявник стверджував, що рішення, яким було відхилено його прохання про дозвіл на усиновлення, становило свавільне втручання в його приватне та сімейне життя, оскільки ґрунтувалося виключно на негативному упередженні щодо його сексуальної орієнтації. Суд зауважив, що Конвенція, як така, не гарантує права на усиновлення, однак, зазначив, що допущено дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації заявника, – поняття, яке підпадає під сферу застосування ст. 14 Конвенції. Однак, у цій справі, де йдеться про конкуруючі інтереси заявника та дітей, які можуть бути усиновлені, за цих обставин національні органи влади мають законні й розумні підстави вважати, що право на усиновлення дитини, обмежується інтересами дітей, незважаючи на законні прагнення заявника і не піддаючи сумніву його власний вибір [16].

В іншій справі – (Е. В. проти Франції) [17] звертаючись до ЄСПЛ, заявниця скаржилася на те, що рішення адміністративних органів влади та судів Франції, якими їй було відмовлено в усиновленні дитини, нібито були мотивовані її орієнтацією і фактом співжиття з жінкою. Заявниця стверджувала, що на всіх етапах процедури розгляду заяви про усиновлення вона піддавалася дискримінаційному поводженню, пов'язаному з її сексуальною орієнтацією, яке завдає шкоди її праву на повагу до приватного життя. Проаналізувавши обставини справи, національне законодавство та міжнародні акти, Велика палата Європейського Суду ухвалила, що у справі владою держави-відповідача було допущено порушення вимог ст. 14 та ст. 8 Конвенції. Мотивуючи своє рішення, Суд зазначає, що у

відповідних положеннях ЦК Франції нічого не говориться про необхідність наявності особи іншої статі, і це в жодному разі не залежить від сексуальної орієнтації прийомного батька, який не перебуває в шлюбі. В даному випадку, заявниця представляла певні людські якості і навички в сфері освіти, що очевидно відповідає найвищим інтересам дитини – а це основне поняття відповідних міжнародних інструментів [17].

Підсумовуючи, зазначимо, що хоча Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод не містить норми, яка прямо передбачала б право на усиновлення, в рішеннях за ст. 8 розглядається дотична до нього проблематика, а саме проблема дискримінації осіб за ознакою сексуальної орієнтації. Рішення ЄСПЛ з подібних питань іноді є результатом компромісу, та викликають резонанс у суспільстві.

Висновки. Проведене дослідження особливостей нормативного регулювання інституту усиновлення одностатевими парами, а також практики його застосування засвідчує: у національних законодавствах тих держав, в яких визнаються та прирівнюються у правовому статусі одностатеві шлюби / партнерства до зареєстрованих традиційних шлюбів, поступово надаються можливості для усиновлення та подальшого виховання дітей одностатевими парами. У таких державах, шлюби (партнерства) одностатевих пар забезпечують догляд та виховання дітей як у результаті їх народження внаслідок сурогатного материнства, так і у результаті усиновлення.

Проаналізовані дослідження засвідчують, що діти, які виховуються одностатевими парами є менш успішними, мають окремі проблеми з адаптацією та соціальними комунікаціями, проте вони отримують значно більше догляду та піклування, ніж це б їм надавалося у дитячих будинках чи інтернатах.

В Україні наразі у силу норм публічного порядку не визнаються одностатеві шлюби / партнерства, відповідно такі сім'ї позбавлені права на усиновлення (удочеріння) дітей за національним законодавством. Водночас, враховуючи світові тенденції як сприйняття одностатевих шлюбів / партнерств так і наділення їх можливістю усиновлення дітей, а також розробку та прийняття в Україні проекту Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023 відзначаємо можливість зміни у короткостроковій перспективі законодавчого підходу у регулюванні зазначених відносин.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>.
2. Rick Fitzgibbons Growing Up with Gay Parents: What's the Big Deal? URL: <https://aleteia.org/2014/12/02/growing-up-with-gay-parents-whats-the-big-deal/>.
3. Kobak, Roger. The emotional dynamics of disruptions in attachment relationships: Implications for theory, research, and clinical intervention. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 21–43). The Guilford Press. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1999-02469-002>.
4. Douglas W. Allen High school graduation rates among children of same-sex households. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11150-013-9220-y>.
5. Sotirios Sarantakos Children in three contexts: Family, education and social development. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/children-australia/article/abs/children-in-three-contexts-family-education-and-social-development/BA0DB5DC62B9E7D9554>
6. Daniel Potter Same-Sex Parent Families and Children's Academic Achievement chrome-extension URL: <https://wp.aleteia.org/wp-content/uploads/sites/2/2014/12/potter.pdf>.
7. Allen, D.W. Pakaluk, C & Price, J. (2012) Nontraditional Families and Childhood Progress Through School: *A Comment on Rosenfeld. Demography*. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23161454/>.
8. Mark Regnerus How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? *Findings from the New Family Structures Study* <https://wp.aleteia.org/wp-content/uploads/sites/2/2014/12/regnerus.pdf>.
9. Elizabeth Marquardt, Norval D. Glenn, and Karen Clark, co-investigators My Daddy's Name is Donor: A New Study of Young Adults Conceived Through Sperm Donation <https://fluxconsole.com/files/item/441/56199/My-Daddys-Name-is-Donor-15-Major-Findings.pdf>.

10. Marks, L. Same-sex parenting and children's outcomes: A closer examination of the American psychological association's brief on lesbian and gay parenting. *Social Science Research*, 41 (4): 735–751.
11. Congregation for the doctrine of the faith. Considerations regarding proposals to give legal recognition to unions between homosexual persons URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20030731_homosexual-unions_en.html.
12. Элтон Джон: «Именно с этого украинского мальчика начался наш с Дэвидом путь к отцовству» URL: <https://fakty.ua/127251-elton-dzhon-imenno-s-etogo-ukrainskogo-malchika-nachalsya-nash-s-devidom-put-k-otcovstv>.
13. Civil Partnership Act 2004. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/33/contents>.
14. Верховна Рада України (2002) *Сімейний кодекс України* (Кодекс від 10 січня 2002 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
15. Кабінет Міністрів України (2008) *Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей*, (Постанова № 905 від 08.10.2008 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>.
16. Рішення палати у справі «Фретте проти Франції». Комюніке Секретаря Суду. (Chamber Judgment in the Case of Frette v. France) URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=455>.
17. E.B. v. France [GC] - 43546/02 Judgment 22.1.2008 [GC] URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-2311%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-2311%22]).